

Original scientific paper
UDC 312.8 : 361.94 : 616.932/497.1 „18”

Nataša BAJIĆ ŽARKO, Split

KOLERA U DALMACIJI S OSOBITIM OSVRTOM NA TROGIR I NJEGOVU OKOLICU U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA*

U Evropi se početkom 19. stoljeća pojavila kolera koja ranije nije bila poznata. Iz Azije je 1830. god. bolest prenešena u Evropu, koja je u nizu uzastopnih epidemija uništila mnoge ljudske živote.¹

U prošlosti su epidemije kolere zdravstvenoj službi zadavale veoma ozbiljne teškoće a među stanovništvom osim velike smrtnosti, paniku i strah. Još od prve pandemije kolere u Evropi, mnoge zemlje su poduzimale stroge mjere da suzbiju i spriječe njeno širenje. Uspostavljen je sanitarni kordon, tj. sistem nadzornih točaka, stanica, mjesta pomoću kojeg su se izolirala neka područja gdje je vladala zaraza ili epidemija.²

I naši krajevi su dijelili sudbinu ostalih mjesta u Evropi, a tome je pogodovao geografski položaj naše zemlje kao prirodni put između Istoka i Zapada. Uza sav sistem zaštite, sanitarni kordon, lazarete, nadzor nad ulaznim mjestima u Dalmaciji — „bazane”³, nije se uspjelo spriječiti prodor ove opasne bolesti.

U Dalmaciji, u prvoj polovici 19. stoljeća, kolera je harala tri puta. Prvi put se javila ljeti 1836. god. Bila je gotovo nepoznata bolest, čak nije smatrana zaraznom. Vlasti u nekim gradovima, zbog interesa trgovine, nisu htjele proglasiti karantenu. Tako npr. kad je već bolest uzela maha u mnogim mjestima, zadarske službene novine „Gazeta di Zara” objavile su 13. IX 1836. god. članak s naslovom „Kolera se ne širi zarazom”. U takvim uvjetima malom broju dalmatinskih liječnika, koji su odmah upozorili da se radi o zarazi, bilo je teško voditi borbu protiv epidemije.⁴ K tome još treba dodati da su brzom i lakom širenju bolesti pogodovali loši higijenski uvjeti. Gradovi nisu imali kanalizaciju, pitku vodu „... zbog toga se svaka zaraza najčešće javljala u ljetnim mjesecima, kada je u gradu zdravlje bilo ugroženo zbog nečistoće, zbog otvorenih nužnika, zbog ustajale vode po gradskim ulicama...”⁵

Vrijednu stručno-znanstvenu raspravu o koleri napisao je splitski liječnik dr Franjo Lanza, suvremenik tih događaja. Iz njegove rasprave saznajemo da je kolera u gradove Dalmacije prenešena trgovačkom robom iz Trsta i Venecije, gdje je već harala. Zaraženi teret je 19.

* Rad je saopšten na naučnom skupu „Povijest zdravstva u Dalmaciji” povodom „180. obljetnice osnivanja prvog medicinskog studija u Hrvatskoj u Trogiru” 12. X 1987. god. u Trogiru.

VII stigao u Split. Svi oni koji su ga iskrcavali odmah su obolili. Dr Lanza je upozorio da se radi o teškoj zaraznoj bolesti, na što su se vlasti u Splitu oglušile. Bolest se munjevito širila. Na Lučcu je umrlo 10, u Gradu 13, a u Velom Varošu i Dobri 29 osoba.⁶

Epidemija je potrajala sve do 11. X. Od 9 000 Splićana obolilo je 43, ozdravilo 236, a umrlo 177. Istog dana kad je kolera izbila u Splitu, buknuła je u Trogiru i Šibeniku, a prenijela su je trojica mornara s istog jedrenjaka.

Kolera se svom žestinom okomila na Trogir, koji je bio osobito lako podložan zarazi. Zbog močvarnih isparavanja u Trogiru i njegovoj okolini malarija je harala od najranijih vremena.⁷ Bilo je pojave i tifusa i drugih zaraznih bolesti. Tako je npr. 1803. god. zabilježena pojava tifusa u Trogiru i Čiovu. Poduzete su stroge mjere da se bolest ne razvije u epidemiju. Naređeno je čišćenje ulica, javnih i privanih kanala, zabranjena je posjeta bolesnika itd.⁸

Nehigijena stanovništva i nečistoća grada pogodovalo je zarazi, te se i kolera brzo i lako širila. Stanovništvo je zahvatila panika, pa su se zatvarali u kuće, ili bježali iz grada, pa tako i širili bolest, jer je među bjeguncima uvijek bilo zaraženih. U nekim kućama je umiralo i po 13 osoba u kratkom vremenu. Mnogi oboljeli izdisali su sami, napušteni i bez ičije pomoći. Od 2 838 stanovnika oboljelo je 331, ozdravilo 135, a umrlo 199.⁹ Stanovnici Čiova bili su zaštićeni sve dok nisu pod pritiskom trogirskih vlasti morali uspostaviti saobraćaj spuštanjem pokretnog mosta. U Kaštel Štafilicu bolest se javila 3. VIII, a do 30. X umrlo je 17 osoba.¹⁰ Dva dana kasnije proširila se u Kaštel Novi, a prenio ju je Marko Čipiko, vraćajući se iz Skradina preko Splita i Trogira. Zaraza se proširila i na ostala Kaštela. Pošteđen je bio Kaštel Lukšić, gdje je posjednik Šime de Michieli Vitturi naredio izolaciju cijelog mjesta.

U Šibeniku se kolera pojavila istog dana kao i u Splitu i Trogiru, gdje je od 5 399 stanovnika oboljelo 458, ozdravilo 242, umrlo 216. Nekoliko dana kasnije, proširila se i na Skradin, u kojem je umrlo 118 osoba. Tek 8. IX se pojavila u Zadru. Vlasti su svjesne ozbiljnosti situacija krajem VIII mjeseca formirale Izvanrednu komisiju za zdravstvo, sa ciljem da spriječi širenje zaraze. Grad je bio podijeljen na četiri dijela, a svaki dio na dvije sekcije. U svakom dijelu grada radili su jedan liječnik i dvije babice. Istodobno na svaka dva dijela grada djelovao je po jedan kirurg.

Na raspolaganju Komisiji su bili 2 bolničara i 2 bolničarke. Jedna ljekarna je morala biti otvorena cijelu noć i dan, da bi se grad mogao opskrbljavati potrebnim lijekovima. U slučaju potrebe, u njoj je uvijek morao biti jedan liječnik. Određena su bila 32 nosača, po 8 za svaku četvrt grada. Njihov zadatak je bio prenošenje bolesnika u bolnicu i odnošenje mrtvaca do mjesta depozita. Nadzirala se kvaliteta hrane, pića, okupljanja ljudi na javnim mjestima, krčme, dućani itd. Naređeno je čišćenje po kućama, dvorištima, javnih i privatnih kanala, nužnika, a vlasnici životinja su morali u roku od 48 sati izvesti životinje iz grada. Nastojalo se pomoći onima koji nisu imali sredstava za život. Siromasi su podijeljeni na dvije kategorije: oni kojima je dijeljen novac svaki

treći dan i oni kojima je dijeljena hrana. Dnevno se dijelilo 200 obroka.¹¹

Uza sve poduzete mjere u Zadru je umrlo 166 osoba.¹² Tri dana nakon Zadra, kolera se pojavila na Pagu, gdje umrlo 96 osoba, a 5. IX na Visu, u Sinju, Opuzenu, Metkoviću, Vrlici, krajem IX mjeseca u Hrvacima. Prema statističkim podacima dr Lanze na čitavom splitskom i zadarskom području bilo je zaraženo 19 općina, sa ukupno 55 mjesta, od toga je u vremenu epidemije, od 19. VII do 1. XII, oboljelo 3 007, ozdravilo 1 837, a umrlo 1 170 osoba.

Ova strašna pošast kolera, već se 1848. god. opet pojavila u Dalmaciji, ali nije imala takve razmjere i broj žrtava kao predhodna. I ovaj put je bolest prenešena u Split zaraženom robom iz Trsta. Odmah su prekinute sve trgovačke veze. Zaraza je zaustavljena, ali za kratko. Drugi put je unesena iz Bosne u Lovreč, okrug Imotski. Nastojanjem splitskog liječnika dr Vjekoslava Nonveillera i lovrečkog župnika, bolest je uspješno zaustavljena.¹³ Ovaj put je bolest mimošla Trogir i Kaštela. Najviše je stradao Zadar, u kojeg je kolera prenešena zaraženom robom iz Venecije. Tada je u Zadru oboljelo 145, a umrlo 67 osoba.¹⁴

Treći put je kolera izbila ljeti 1855. god. Proširila se gotovo po cijeloj Dalmaciji, zahvatila je 299 sela i gradova.¹⁵ Kao i dosad, bolest je krenula posredstvom trgovine iz Trsta, Ankone i Rijeke. Tada je već harala i u mnogim mjestima i gradovima apeninskog poluotoka, a najviše su stradale Venecija i Padova.¹⁶

U Zadru je od VII do X mjeseca oboljelo oko 100, a umrlo 90 ljudi. Proširila se i na sva zadarska sela u okolini i na sve otoke. Osobito je stradao Pag i sva mjesta na otoku.¹⁷

Iz pisama Anti Fanfogna od brata iz Zadra i prijatelja iz drugih gradova Dalmacije, saznajemo mnoge interesantne podatke vezane za kolera. Iz pisma od 7. VIII od brata iz Zadra doznajemo da je kolera gotovo uništila stanovništvo otoka Ugljana. Jedna obitelj iz Trsta ozdravila je tako što je pila sok od limuna, odmarajući se i držeći strogu dijetu. Druga obitelj iz Zadra se izlječila koristeći se uljem i kvasinom „oglio comune ed accetto“. On piše da ne jede sirovo voće, pije prokuhanu vodu i drži strogu dijetu. 13. IX piše da u Zadru gotovo svaki dan jedna osoba oboli od kolere.

U pismu od prijatelja G. A. Rosani iz Šibenika doznajemo da je 10. VIII umrlo 10. ljudi. Nakon toga zabilježeno je 1—2 slučaja dnevno. Dvoje koleroznih je spašeno novim lijekom — sirupom od klevkovače. 17. VIII piše da je u toku 25 dana bilo 36 mrtvih. U Zlarinu i Zablacu nije do sada zabilježen ni jedan novi slučaj. Za sada je Skradin pošteđen, a u Koprivnu tek po koji slučaj. Dalje navodi da je do 10. IX u Šibeniku umrle 172 osobe.¹⁸

Kolera nije mimošla ni otoke Hvar i Brač.

Na Hvaru se prvo pojavila u Starigradu, a zaštitili su se samo oni koji su se izolirali zatvaranjem u kuće i na brodove u luci. U selu Dol koleru je prenio jedan raskuživač. Mjesto Selce, Grablje, Vrboska, Pitve, Vrbanj, Svirče i Jelsa spasili su se od zaraze izolacijom. U dva navrata grad Hvar je bio ugrožen.

Na Braču se najprije pojavila u Sutivanu, gdje je ubrzo zaustavljena intervencijom dr V i c k a D e f i n i s a. Najviše je stradala Postira. Bol je zaraza mimoišla zahvaljujući načelniku J o s i p V u z i o, koji je uveo potpunu izolaciju mjesta.

Na Visu su zarazu prenijeli viški zidari, bježeći iz zaražene Pule.

U Sinj je koleru prenio mornar, koji se vraćao iz Carigrada preko Trsta. Bolest se proširila i u najudaljenije dalmatinsko selo na Svilaji.

Kolera se u Split širila iz lazareta, u koji je stigla zaražena roba iz Trsta i iz Vojne bolnice, također preko zaražene robe. Splitski su se liječnici borili da bolest zaustave, dok nije stigao novi liječnik epidemiolog koji je bolest proglasio nezaraznom na dodir. Na području Grada umrlo je od 7. VIII do 28. XI 122 osobe, na Lučcu 41, a Velom Varošu i Dobri 78 osoba.¹⁹ Iz pisama prijatelja C e r i n e a A n t i F a n f o g n a vidimo kako se bolest razvijala u Splitu. 30. VII C e r i n e o piše da je dr P e t r i s konstatirao 3 nova slučaja kolere. Smanjio se broj obolelih na Pagu i Zadru. 5. VIII govori o 12 oboljelih, a 12. VIII taj se broj popeo na 126, od kojih je 60 umrlo, a ostali su bili u agoniji. C e r i n e o moli A n t u da mu nabavi 3 ili 4 limuna, jer su mu potrebni i jednu flašu dobre kvasine..., jer, kako kaže „u njoj je pranje veoma preporučljivo“. Također piše da je liječenje uljem i kvasinom pokazalo dobre rezultate, što je objavio J o s i p T o m a s e o. Kao primjer navodi da je 15 zaraženih u jednom selu blizu Zadra izlječio župnik jednom kurom ulja i kvasine. Nastavlja da je u Split stigao dr K a r l o M a r k o k i o. Nakon autopsije umrlog od kolere izjavio je da su uzrok smrti bakterije smještene u želucu. On je uspješno liječio oboljele u Kaštel Starome i Čvrljevu, gdje je 6 oboljelo, a 2 ih je umrlo. U Muču su zabilježena dva smrtna slučaja. 12. IX prema podacima dobivenih od dr P a o l i n i j a C e r i n e o daje pregled zaraženih od 2. VIII do 30. IX;²⁰ (tab. br. 1).

Tabela br. 1.

	Oboljeli	Ozdravili	Umrli
Mušaranci	12	5	7
Žene	7	2	5
Djeca	4	3	1

Iz izvještaja Zdravstvene komisije sa Šolte saznajemo da nije bilo oboljelih, te se izdaje propusnica Š p i r i B u r i c i i trojici mornara da slobodno otplove trabakulom natovarenom živim vapnom u Kaštel Novi koji do 20. VIII nije imao ni jedan slučaj oboljenja.²¹

I ovaj put je kolera zaobišla Trogir. Buknula je u njegovoj neposrednoj blizini, u Kaštel Lukšiću, odakle se proširila na ostala Kaštela, ali sa mnogo manje smrtnih slučajeva. Bolest je unešena zaraženom robom koja je tajno dopremljena iz Trsta. Zaraza se tako brzo širila, da je desetkovala stanovništvo Lukšića. U stogodišnjoj kronici Kaštel Lukšića zapisano je... „Dok je trajala pošast kolere u Kaštel Lukšiću događali su se grozni slučajevi. Pripovjedalo se da su neke još žive

stavljali u škrinju i gnječili da ih strpaju. Druge da bi sami grobari dotukli. Narod se po selu malo viđao, jer se većina razbježala po polju. Rastao je broj bolesnika-nemoćnika, a naročito se povećao broj mrtvaca. U noći od 14. na 15. kolovoza bilo ih je najviše, jer je te noći umrlo čak 16 osoba. Sa svih strana čuo se zveket čekića kojima su zatvarali mrtvace u škrinje...²² U razdoblju dvomjesečnog haranja kolere od 1. VIII do 1. IX murlo je 84 osobe.²³ Sve mjere koje su poduzete da se spriječi širenje bolesti u druga Kaštela bile su bezuspješne. U Kaštel Starome od 20. VIII do 18. X umrlo je 28 osoba, a 11 u Kaštel Novome od 27. VIII do 25. X.²⁴

O koleri u Kaštel Štafiliću doznajemo iz pisma V u s k o v i ć a A n t i F a n f o g n a od 28. VIII. On piše da osim oboljelih L u k a s a, nema novih oboljelih, a i oni se oporavljaju i nisu u opasnosti. Žalost je zavladała Kaštel Kambelovcom gdje je župnik B a t t i n a poslije velike malaksalosti umro.²⁵

Ovakvo stanje na području trogirskih Kaštela ponukalo je vlasti u Trogiru, da organiziraju efikasnu zaštitu. Formirana je Zdravstvena komisija. Određen je jedan liječnik, bolničari, dva gvardiana i četiri „fantina“. Prekinut je saobraćaj mostom. U Gradu, Čiovu, Slatinama, Okrugu postavljene su stražarnice. Straža se izmijenjivala svaki dan novim ljudima. Postavljena je kuća za dezinfekciju i kuća za oboljele. Noću su morale goriti vatre. Zabranjeno je kljumčarenje i nedozvoljeno ribarenje. Posebni nadzornici su pratili kretanje stanovnika.²⁶ Strogo se pazilo na ulaz i izlaz u grad. Za to su se izdavale posebne propusnice, potvrđene od Zdravstvenih komisija raznih mjesta. Kratke izvještaje o kretanju bolesti u okolnim mjestima Trogira Komisiji su upućivali seoski glavari ili župnici.²⁷

Takvim rigoroznim mjerama Trogir se uspio zaštititi, iako je ova bolest harala u njegovoj neposrednoj blizini.

Kolera se još jednom 1889. god. pojavila u Dalmaciji, a opasnost je prijetila i 1905. god. Ta opaka bolest, koja se po učasima koje je za sobom ostavljala uspoređivala sa kugom, danas se uspješno liječi. U svijetu ima malo zemalja koje nisu u stanju rano dijagnosticirati pojavu kolere i efikasno se boriti protiv nje.²⁸

BILJEŠKE I LITERATURA

- ¹ Grmek M. D., *Uvod u medicinu*, Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb, 1961, 56. — ² Benčić Z., *Sanitarni kordon i kolera. Sanitarni kordon nekad i danas*, Zbor liječ. Hrvatske, Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, Zagreb 1978, 153. — ³ Kečkemet D., *Zaštita od epidemije u Splitu i okolici u prošlosti*, Sanitarni kordon nekad i danas... (isto), 73. — ⁴ Lanza F., *Relazione nostrografico-statistico sul epidemia colerosa*, Trst, 1836. — ⁵ Baras F., *Prve epidemije azijske kolere u Dalmaciji*, Nedjeljna Dalmacija, Split, 23. i 30. XI 1986. — ⁶ Fisković C., *Zdravstvene prilike u Splitu krajem XVIII i prvih godina XIX stoljeća*. Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zbor liječ. Hrvatske, Zagreb, 1954, 239 i bilj. 5. — ⁷ Maticice umrlih Splita: MK/58, MK/73, MK/12, HAS. — ⁸ Gleisinger L., *Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru*, Radovi međunarodnog simpozija prilikom proslave 700. obljetnice ljekarne u Trogiru 1971, Zagreb, 1973, 34. — ⁹ Arhiv Fanfogna-Garagnin, Osobni spisi Ivana Luke Garagnina, sig: ILG 8/XI, HAS. — ¹⁰ Matica umrlih Trogira 1836-1847, knjiga VI, župski ured Trogir. — ¹¹ Matica umrlih Kaštel Štafilića, sig. 27 U/MK/258, HAS. — ¹² Arhiv Arheološkog muzeja Split, Cholera a Zara 1836., sig: 48 h 9/1. —

¹² Jelić R., *Zdravstvo u Zadru i njegovu području*, Zadar, 1978, 47. — ¹³ Cerineo A., *Il colera morbus*, Split, 1856, 28. — ¹⁴ Jelić R., (isto), 47. — ¹⁵ Jelić R., (isto), 47. — ¹⁶ Osobni arhiv Ante Fanfogna (pasivna korespondencija), 1855, sig. AF V/IV-3, Muzej grada Trogira. — ¹⁷ Dudan J., *Cholera morbus a Pago*, Split, 1855, 4. — ¹⁸ Osobni arhiv Ante Fanfogna (pasivna korespondencija), 1855, sig. AFV/IV-5, Muzej grada Trogira. — ¹⁹ Matice umrlih Splita: MK/63, MK/75, MK/96., HAS. — ²⁰ Osobni arhiv Ante Fanfogna (pasivna korespondencija), 1855, sig. AF/IV-5., Muzej grada Trogira. — ²¹ Osobni arhiv... (isto), sig. AF III/V-IV-3. — ²² Dva stoljeća obrazovanja, školstva i kulture Kaštel Lukšića. Matijaca B., *Lukšićka stogodišnja kronika 1790-1900. Epidemija kolera u Kaštel Lukšiću 1855*, Kaštel Lukšić, 1985, 220. — ²³ Matica umrlih Kaštel Lukšića: sig. 2JU/MK259, HAS. — ²⁴ Matice umrlih Kaštel Stari, Novi: sig. 5JU/MK 261, 2JU/MK 260, 2UJ/MK 258, HAS. — ²⁵ Osobni arhiv Ante Fanfogna (isto), sig. AFIII/III-5. — ²⁶ Osobni arhiv Ante Fanfogna (isto). — ²⁷ Arhiv Fanfogna-Gagnin, serija Trogirska općina, sig. 6/II, HAS. — ²⁸ U ovoj svojoj studiji koristila sam se dokumentima medicinske povijesti i u tom smislu ograđujem se od stručnog medicinskog komentara u vezi kolere.

Nataša BAJIĆ-ZARKO, Split

CHOLERA IN DALMATIA IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY WITH A PARTICULAR REVIEW OF TROGIR AND ITS SURROUNDINGS

From Asia the cholera spread over Europe in 1830 where until then it had not been known. In a series of epidemics it destroyed many human lives. Our lands shared the fate of other places in Europe owing to its geographical position as a natural route from the East to the West.

In Dalmatia, in the first half of the 19th century, the cholera raged three times in 1836, 1848 and 1858. Its vehemence was particularly felt in 1848. when it took away the most of victims while in 1858 it spread throughout Dalmatia and seized 299 villages and towns. It appeared once again in 1889. and gravely threatened in 1905. This evil disease due to the horrors it left behind was compared to the plague, but is successfully cured nowadays.

There are few countries today unable to make an early diagnosis of the cholera and beat it efficiently.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1987. god.)

Original scientific paper
UDC 614.39/497.1

Filip RACETIN, Split

O ZDRAVSTVENIM PRILIKAMA NA TERITORIJU MARINE OD VREMENA ALBERTA FORTISA DO NAŠIH DANA

Marina je teritorij površine približno 59 km² (oko 55 km² kopna i 4 km² mora) u primorskom dijelu trogirskoga općine. Na njemu su sada mjesne zajednice: Marina (s Docem), Vrsine, Najevi, Dograde, Gustirna, Pozorac (s Dubašćakom, Podbilom i Podošljakom) i Svinca. Prije su ova naselja bila zaseoci (odlomci) po cijelom teritoriju raštrkanog, velikog sela Marine. U prošlosti je poznat pod ovim imenima: Bausiona, Drido, Basilen (ili Bosilen), Drid, Bosiljina i Marina. Cijeli teritorij Marine povijesno je i geografski jedinstvena cjelina.

Ovo se izlaganje odnosi na cijeli teritorij Marine, a vremenski sam ga ograničio na period zadnjih 200 godina, tj. od vremena kad je Marinu posjetio talijanski putopisac, opat Alberto Fortis (1741-1803), koji je od 1771. do 1773. obilazio Dalmaciju. U svojoj knjizi „Put po Dalmaciji“¹ ostavio nam je dragocjene podatke o Dalmaciji, pored ostaloga i zanimljivo svjedočenje o siromaštvu, ishrani, bolestima, liječenju, trudnoćama i porođajima stanovnika teritorija Marine. Fortis navodi:

„Kakvo god bilo njihovo podrijetlo, stanovnici su Bosiljine u današnje doba tako siromašni da nerijetko moraju mljeti korijenje zlatoglava (asfodela) i od toga mijesiti vrlo loš kruh koji mnogo pridonosi tome što tu zbog klonulih vladaju pustoš i bijeda. Taj škodljivi korijen izaziva trajne bolesti želuca i izbacivanje krvi“²

Fortis se čudi zbog čega u Marini nema nasada kestena „koji bi bili spasonosni za sirotinju“. Preporučuje sadnju krumpira „koji bi jamačno radije jeli nego korijenje kozlaca i zlatoglava ili pečene smrčine bobice, koju hranu, na žalost, jedu mnogi i mnogi žitelji otoka i obale u godinama oskudice“³.

U Fortisovo doba Marina nije imala školovanog liječnika. Stoga su se Marinjani liječili sami, primjenjujući narodnu medicinu. O tome je Fortis zabilježio:⁴

„Nije rijetkost da nakon morlačkih igara uslijede upalne bolesti. U tom, kao i u svim drugim slučajevima, oni ne zovu liječnike, jer ih na svoju sreću nemaju, nego se sami liječe.“⁵ Čaša jake rakije obično im je prvi ljekoviti napitak; ako bolest ne popusti, uspu u nju poprilično

* Rad je saopšten na naučnom skupu „Povijest zdravstva u Dalmaciji“ povodom „180. obljetnice osnivanja prvog medicinskog studija u Hrvatskoj u Trogiru“ 12. X 1987. god. u Trogiru.